

De export van pijpen uit het Westerwald via Nederlandse havens in de 19^e eeuw en de rol van handelshuizen.

Ruud Stam (r.d.stam@minInv.nl)

De export van pijpen uit het Westerwald via de Nederlandse havens was vooral in de tweede helft van de 19^e eeuw een enorme concurrentie voor de Goudse pijpenmakers. Aan de hand van doorvoercijfers en handelscorrespondentie uit het Westerwald wordt inzichtelijk gemaakt hoe groot deze concurrentie was en hoe het te verklaren is dat de pijpenmakers uit het Westerwald zo succesvol konden zijn. Ook wordt duidelijk met welke soorten pijpen de concurrentieslag werd gevoerd.

De Goudse pijpenmakerijen hebben het in de eerste helft van de 19^e eeuw heel moeilijk. Het proces van structurele groei van de economie na 1819 blijft in de Goudse pijpennijverheid uit.¹ De belangrijkste oorzaken zijn de geringe export, vervalsingen van het Goudse product en de terugloop van de binnenlandse vraag. In 1820 stelt minister Gogel, om de pijpennijverheid te beschermen, een absoluut invoerverbod van pijpen voor.² In 1822 wordt dit verbod ingesteld en wordt alle invoer en doorvoer van pijpen in Nederland verboden.³ Dit was een uitzonderlijke bescherming van een tak van nijverheid door de overheid, die laat zien hoe zeer Den Haag beseftte dat de eens zo florerende pijpennijverheid, die veel werkgelegenheid bood, kwijnde. Het verbod was een enorme klap voor de concurrentie uit het Duitse Westerwald.⁴ Immers dit betekende het volledig verloren gaan van de gehele handel van het Westerwald met Noord-Duitsland, Scandinavië en de Oostzee, die geheel via de Rijn en de Noordzee verliep.⁵ Op basis van de exportcijfers lijken de Nederlandse pijpenmakers nauwelijks van het voordeel van de uitschakeling van het Westerwald bij de overzeese export geprofiteerd te hebben.⁶ De pijpenmakers uit het Westerwald richtten zich als gevolg van het doorvoerverbod meer en meer

¹ Zanden, Nederland 1780-1914, blz. 151 e.v.

² Tempelman, van der Want, blz. 12.

³ Tarief van Regten op den in- uit- en doorvoer 26 augustus 1822. Ter vergelijking op andere waren werd gemiddeld 10% geheven. De tariefwet bleef tot 1845 van kracht. De uitvoer werd belast met 5 cent per 20 gros.

⁴ Kügler, Export, S. 37. De pijpenmakers uit het Westerwald concentreerden zich daarna op de export naar Zwitserland. Dit kon echter de uitvoer over Nederland niet compenseren.

⁵ Kügler, Pfeifenbäckerei, blz. 185.

⁶ Anoniem, Statistique industrielle et manufacturière. - Drieling, Bijdragen. - Gogel, Memorien en correspondentiën, - Memorie van beantwoording.

op afzet via de Rijn naar Zuid-Duitsland, Zwitserland en Noord-Italië, gebieden die voor de Nederlandse export van geringe betekenis waren.⁷

Als in 1845 het invoer- en doorvoerverbod wordt opgeheven, komt de doorvoer van pijpen uit het Westerwald aarzelend op gang. Het proces van het herstel van de export via de Nederlandse havens is goed te volgen aan de hand van de sinds 1846 beschikbare Nederlandse handelsstatistieken.⁸ Tot 1871 is de doorvoer in de Nederlandse Statistieken vermeld. Voordat deze getallen benut kunnen worden moet eerst onderzocht worden hoe betrouwbaar en bruikbaar deze voor ons doel zijn.

Wat is de herkomst van de pijpen uit de handelsstatistiek?

De vraag moet hier gesteld worden of de doorvoercijfers alleen pijpen uit het Westerwald betreffen.

Het Westerwald was het enige Duitse pijpenmakerscentrum van waaruit massaal pijpen via Nederland werden geëxporteerd. Pijpen uit België die bestemd waren voor overzeese afnemers zijn, in zover dat uit de Belgische statistieken af te lezen is, via Belgische havens verzonden.⁹ Het kan natuurlijk niet uitgesloten worden dat kleine partijen uit andere centra incidenteel ook via de Nederlandse havens zijn uitgevoerd. Bijvoorbeeld van Engeland naar Duitsland of van kleine, aan de Maas gelegen, Belgische centra naar overzeese bestemmingen. Het is dus mogelijk dat de getallen uit de doorvoerstatistiek in geringe mate afwijken van de echte exportcijfers van het Westerwald. Het is echter aannemelijk dat het algemene beeld dat uit deze statistieken naar voren komt een behoorlijk getrouwe afspiegeling is van de exportcijfers van het Westerwald.

Verborgene doorvoer

Soms wordt een deel van de doorvoer van goederen in de statistieken ten onrechte niet als doorvoer aangemerkt, maar als invoer of uitvoer genoteerd. Om de doorvoercijfers te mogen gebruiken voor de doorvoer vanuit het Westerwald moet worden uitgesloten dat bij deze cijfers deze zogenaamde verborgen transithandel een rol speelt. Hiervoor is een methode beschikbaar waardoor met behulp van twee berekeningen de vraag beantwoord kan worden of het waarschijnlijk is dat verborgen transithandel van enige betekenis was.

- De verhouding van de import en export voor de periode 1846-1871 bedraagt slechts 1,1%
- De correlatie van import en export is voor deze periode -0,18.

⁷ Kügler, *Handel*, S. 61-79

⁸ Anoniem, *Statistiek van de Handel en Scheepvaart*.

⁹ Anoniem, *Statistique de la Belgique*.

Op basis van de indeling van Lindblad en van der Zanden is, op basis van deze berekeningen, de kans dat verborgen transithandel een rol van betekenis speelt zeer gering.¹⁰

Zijn alle pijpen uit het Westerwald die bestemd waren voor overzeese bestemmingen via Nederlandse havens verscheept?

De pijpenmakers uit het Westerwald hebben in de hier besproken periode hun overzeese klanten vrijwel uitsluitend via de Hollandse havens pijpen gezonden. Transport over land was veel te moeizaam en kostbaar.

Er is echter een uitzondering. In 1845 en 1846 hebben de pijpenmakers uit het Westerwald kleine hoeveelheden pijpen via België naar Amerika gezonden. In 1845: 2000 stuks en in 1846: 80.820 stuks.¹¹ In de Belgische statistieken komen alleen deze twee cijfers voor van export uit het Westerwald. De route via België was zeer moeizaam en is vermoedelijk alleen maar gebruikt omdat de pijpenmakers in het Westerwald nog niet op de hoogte waren van de opheffing van het doorvoerverbod in Nederland.

Op grond van bovenstaande overwegingen kunnen de doorvoertellingen gebruikt worden als exportcijfers van het Westerwald.

Ongelijke registratie

Echter het gebruik van deze getallen is daarmee nog niet zonder problemen mogelijk. Dit komt omdat tot 1862 de pijpen geregistreerd werden op basis van een forfaitaire waarde van f 1,50 per gros en daarna op basis van de echte waarde.¹² Vanaf oktober 1862 kunnen hierdoor de in de statistiek opgenomen bedragen niet meer omgerekend worden naar aantallen. Voor bestemmingen waar vooral goedkope pijpen naartoe gezonden werden, zoals Amerika, is het hierdoor het moeilijkst om de export voor de periode voor en na 1862 te vergelijken. De export lijkt hier op het eerste gezicht sterk verminderd te zijn na 1862. Dit wordt echter in sterke mate veroorzaakt door het verschil in registratie. In de grafiek is dit verschil voor en na 1862 duidelijk zichtbaar. Helaas is het niet goed mogelijk om getallen van voor en na 1862 om te rekenen. Voor de export naar Amerika wordt omrekening extra onzeker omdat net in die periode de Amerikaanse Burgeroorlog woedde, met alle mogelijke gevolgen voor de importen uit Europa. De exportcijfers voor landen, zoals in Scandinavië, waar de betere soorten pijpen naar toe werden gezonden, dalen uiteraard minder door de wisseling van de registratiemethode, maar zijn eveneens niet goed

¹⁰ Lindblad, buitenlandse, blz. 237-238.

¹¹ Anoniem, Statistique de la Belgique.

¹² Wet van 15-8-1862, Staatsblad 170. Vermoedelijk is deze wet op 1-10-1862 in werking getreden.

vergelijkbaar, zeker ook omdat de exporten naar de Scandinavische landen van jaar tot jaar nogal in omvang verschillen.

In tabel 1 zijn de doorvoercijfers opgenomen.¹³

Let op: De getallen in tabel 1 en in de grafiek bestaan dus uit twee niet vergelijkbare series: Voor de periode 1846-1862 op basis van een forfait van 1,50 per gros en na 1862 op basis van werkelijke waarde.

Tabel 1: Doorvoer (in guldens x 100)

Jaar	Hamburg	Hannover	Bremen	Zollverein	Pruisen	Scandinavië	U.K.	België	Frankrijk	Italië	Oostenrijk	Rusland	V.S.	Azië	Afrika	Zuid-Amerika	Australië
1846			0,3			4,7	0,2										
1847						5,5	8,0										
1848						6,0	9,0						19,5				
1849	7,5			0,1		6,0							21,3	2,0	13,6		
1850	0,8			0,3		21,9	20,9						58,2				
1851	10,8					4,2	0,4						38,0				
1852	6,0					13,8		3,0	2,4				51,1				
1853	6,2					8,0	7,7	1,5		7,0			66,5				
1854						6,1		0,2		19,7			111,1		1,2	3,8	
1855	20,4					13,9	7,0		1,8	1,9	3,0		534,6		4,0		
1856	19,3					13,4	0,9		6,8				658,1			12,0	
1857	3,1			1,3		9,0			16,6	1,8			865,3	7,5	0,8		4,5
1858	4,8					6,3	0,4	1,6	0,9				334,4		0,2		
1859	2,9				5,4	11,9		7,2	37,5		3,9		836,5			1,1	86,1
1860	5,2				0,4	28,2			14,8	2,8	2,4		954,2	34,2	3,0		91,6
1861	2,4				0,03	8,9		27,2	6,7	33,7	1,0		981,4				71,9
1862	68,7					24,4	21,7	13,8		1,3	0,8		901,9	14,9			110,4
											+2,2		+97,6				+22,0
1863	20,0	12,0				36,9	47,8	3,5	56,9	3,3	2,0		287,4				20,0
1864					3,0	11,7		4,1	2,1	1,2			254,7	5,0			40,2
1865					0,5	4,0	0,6	6,4			1,6		381,8				
1866	0,1				0,5	4,9	6,7	7,5					551,4	0,7			
1867	0,3				1,5	2,7	12,6	1,6	7,8				640,4	0,1			
1868					0,8	2,6	47,1						630,9				
1869	1,2				2,2	8,6	41,2	1,3	22,5	0,2			323,2	0,8			0,5
1870	4,7		1,2		37,0	12,5	34,0	42,1	22,1			7,4	343,1	10,1			
1871					25,4	23,0	8,4	59,4	5,0	14,6		22,8	424,4	6,0			

Om, ondanks bovenstaande bezwaren, toch een indruk te krijgen van de omvang van het verschil van voor en na 1862 zijn voor de export naar Amerika twee berekeningen uitgevoerd:

- De verhouding van het exportbedrag van 1861 (98.140 gulden) en van 1863 (28.740 gulden) bedraagt 3,4.
- Om te bepalen of deze verhouding bij benadering gebruikt zou mogen worden om de beide perioden te vergelijken is de forfaitaire prijs (f 1,50 per gros) gedeeld door de prijs van de goedkoopste soort pijpen uit het Westerwald (f 0,35 per gros): De verhouding is dan 4,2.

¹³ Anoniem: Statistiek van de handel en Scheepvaart.

Beide verhoudingsgetallen liggen dicht bij elkaar. Op grond hiervan mag aangenomen worden dat de export vanuit het Westerwald in deze periode niet ingezakt is, maar zelfs gestegen is. De Amerikaanse Burgeroorlog had dus kennelijk geen negatieve gevolgen voor de hoeveelheid pijpen die in Amerika werden ingevoerd. Vermoedelijk was er zelfs een stijging van de invoer.

De export naar verschillende landen, 1846-1871

Binnen **Duitsland** werden pijpen over zee vooral naar Hamburg vervoerd. Naar Bremen daarentegen werden weinig pijpen gezonden. De aantallen die naar beide plaatsen werden verzonden zijn niet zo groot als verwacht zou mogen worden op basis van de functie als overslagplaats die beide steden bij de export van pijpen uit het Westerwald vervulden.¹⁴ Dit komt omdat de handelshuizen in Hamburg en Bremen vooral als makelaar fungeerden. Het versturen van de pijpen was een taak voor de pijpenmaker die de pijpen vaak in opdracht van het handelshuis rechtstreeks naar de afnemers in het buitenland zond. De handelshuizen bemiddelden, regelden transport en zorgden voor de bureaucratische rompslomp. Slechts een klein deel van de pijpen werd daadwerkelijk in Hamburg overgeladen.

De uitvoer naar **Scandinavië**, waar tot het begin van de 20^e eeuw veel pijp gerookt werd, was in de hele tweede helft van de 19^e eeuw belangrijk. Naar de Scandinavische landen werden veel van de betere soorten pijpen uitgevoerd. Vooral de uitvoer naar Denemarken was van belang. Naar Noorwegen en Zweden werden minder pijpen uit het Westerwald uitgevoerd. Noorwegen importeerde vooral pijpen uit Gouda. De pijpen die uit het Westerwald naar **België** en **Frankrijk** werden gezonden waren veelal goedkopere soorten en imitaties die vanwege de lage prijs daar aftrek vonden. De naar **Engeland** geëxporteerde pijpen werden veelal door Engelse handelshuizen doorgezonden naar Amerika en naar de Engelse koloniën. Daardoor wordt de export naar Engeland pas vanaf de zestiger jaren van de 19^e eeuw van meer betekenis, omdat toen pas deze handel op gang kwam.

De export naar **Azië** ging naar de Nederlandse en Engelse koloniën. Bestemmingen in Latijns Amerika waren Rio de la Plata en Suriname. In **Afrika** werden pijpen naar de Westkust en naar de Kaap gezonden. De export naar **Australië** was, net als de export naar Azië en Afrika van korte duur. De in de zestiger jaren opkomende concurrentie uit Schotland, waar tegen nog lagere kosten geproduceerd werd, heeft hier de pijpen uit het Westerwald verdreven.¹⁵

¹⁴ Kügler, Umschlagplatz, blz. 45-58.

¹⁵ Jack, Australia, S. 124-134.

Pas in de jaren tachtig en negentig als arbeidsonrust de prijzen van de pijpen in Schotland laten stijgen is er weer sprake van enige export vanuit het Westerwald naar Australië, Afrika, Azië en Zuid-Amerika.¹⁶

De export naar **Amerika** was het belangrijkste. De Duitse pijpenmakers ondervonden vooral in de vijftiger jaren veel concurrentie van de Goudse pijpenmakers.¹⁷ Hoewel Duitse pijpen goedkoper waren dan bijvoorbeeld

Afb. 1: Briefhoofd van de belangrijke importfirma Heye Brothers op Broad Street in New York. Dit briefhoofd laat zien dat in 1857 vooral Nederlandse en Duitse pijpen werden ingevoerd (zie pijp).

de Goudse, was de vraag naar pijpen in Amerika voor de arbeiders in de opkomende industrie zo groot dat meerdere centra pijpen konden leveren. Zowel Gouda als het Westerwald hadden een te beperkte productiecapaciteit om een monopolie op te kunnen bouwen.

De Franse pijpenmakers hebben relatief weinig naar de Verenigde Staten geëxporteerd.¹⁸ De meer verfijnde Franse pijp werd daar door de industriearbeiders, die vooral een goedkope manier van roken zochten, niet gevraagd.

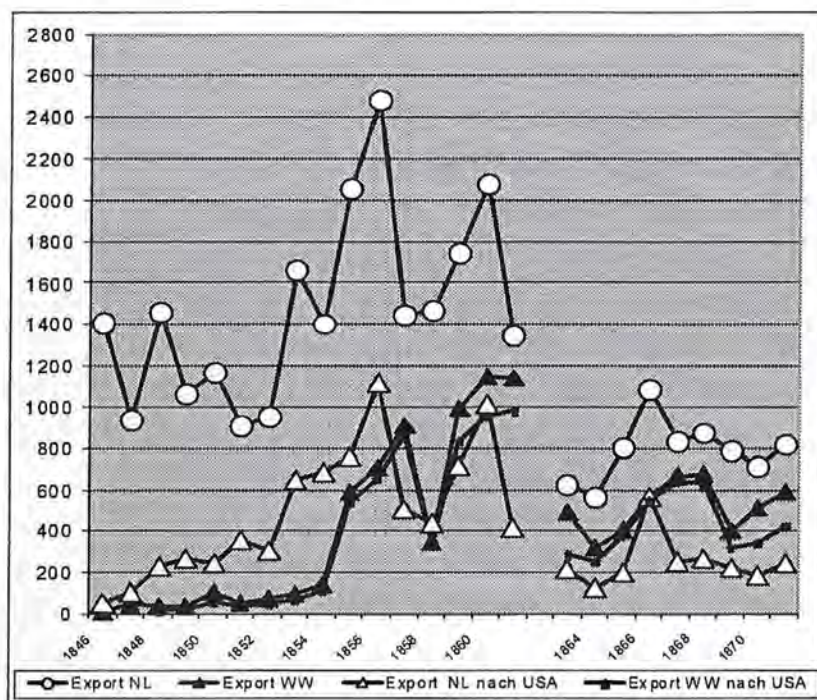
In de zestiger jaren van de 19^e eeuw krijgen de pijpen uit het Westerwald een groter marktaandeel in de Verenigde Staten. De almaar voortdurende vergroting van de productiecapaciteit in het Westerwald en de lage prijzen zorgen ervoor dat het Westerwald in het voordeel is in de concurrentieslag.

¹⁶ Archief Klauer, opdracht 169 van 30 april 1885 is hiervan een goed voorbeeld (zie afbeelding).

¹⁷ Sudbury, Politics, p. 106.

¹⁸ Stam, Export van Kleipijpen, blz. 1537-1544.

Ook pijpen uit Schotland en Canada (rond 1870 ca 4 miljoen stuks per jaar) worden in die tijd massaal door de Amerikanen geïmporteerd.¹⁹

De grafiek geeft een beeld van de concurrentie tussen Gouda en het Westerdijk. Duidelijk is dat de export van Gouda gedurende de hele periode tot 1871 groter was dan de export uit het Westerdijk. Wel hebben de Nederlandse pijpenmakers een deel van de export naar Amerika aan het Westerdijk verloren. De oorzaak hiervan is het verschil in de uiterste

prijs waarvoor pijpen in Gouda en in het Westerdijk geproduceerd konden worden. Zo vroegen de Gebroeders Wingender uit het Westerdijk voor een gros van hun goedkoopste pijpen 35 cent en Goedewaagen 38 cent.²⁰ De transportkosten van Höhr naar Rotterdam bedroegen per pijp slechts tussen de 0,01 en 0,02 cent.²¹ Door deze lage transportkosten konden de pijpenmakers uit het Westerdijk hun pijpen tegen een lagere prijs aanbieden. Amerika was voor het Westerdijk de voornaamste exportbestemming en het percentage van de totale export dat naar Amerika gezonden werd lag voor het Westerdijk veel hoger dan voor Gouda.

De rol van handelshuizen en de omvang van de export na 1871.

Uit het Westerdijk zijn delen van briefwisselingen met handelshuizen van Wingender en Klauer voor vernietiging gered.²² Deze geven een goed inzicht in de relatie tussen de pijpenmakerijen en de handelshuizen.

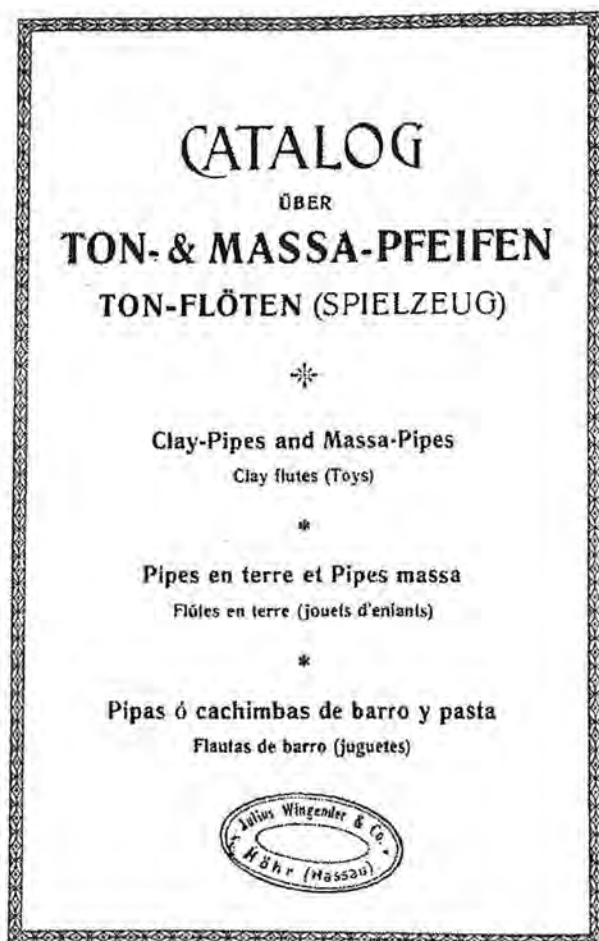
¹⁹ Sudbury, Bannerman, S 3-22.

²⁰ Anonym, Wiener, S. 432.

²¹ Kügler, Kopiar, f. 185: Aanbieding van Julius Wingender aan Grimscheid in Milwaukee voor de verkoop in Philadelphia, 3. oktober 1887; f. 405: Aanbieding van Julius Wingender aan John Wilhelm Gilles in Milwaukee, 10 november 1898. Het is onwaarschijnlijk dat de transportkosten in 1873 hoger waren.

²² Het archief van Klauer is door Fred Tymstra gered en is thans gedeponerd bij het Nederlands Economisch Historisch Archief in Amsterdam. Het archief van Wingender is gedeeltelijk door Kügler getranscribeerd (Kopiar), maar is verder verloren gegaan.

Vermoedelijk waren relaties met handelshuizen van Goudse pijpenmakers niet wezenlijk anders en is het dus interessant te zien hoe deze handel plaatsvond.

Afb. 2: Voorblad in verschillende talen van een (export) catalogus van Wingender uit het laatste decennium van de 19^e eeuw of het eerste decennium van de 20^e eeuw.

De export naar de Verenigde Staten vanuit het Westerwald neemt in de jaren zeventig en tachtig een grote vlucht. Bedrijven als Julius Wingender & Co en Müllenbach & Thewalt uit Höhr (Westerwald) exporteren steeds grotere hoeveelheden naar Amerika. De productie neemt in het Westerwald in de jaren zeventig en tachtig enorm toe. Deze toename is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de export naar Amerika. In onderstaande tabel 2 is de productiestijging in het Westerwald geïllustreerd. De enorme exporten leiden in 1885 bij Wingender zelfs tot een tekort aan bedrijfskapitaal en werknemers.²³ De

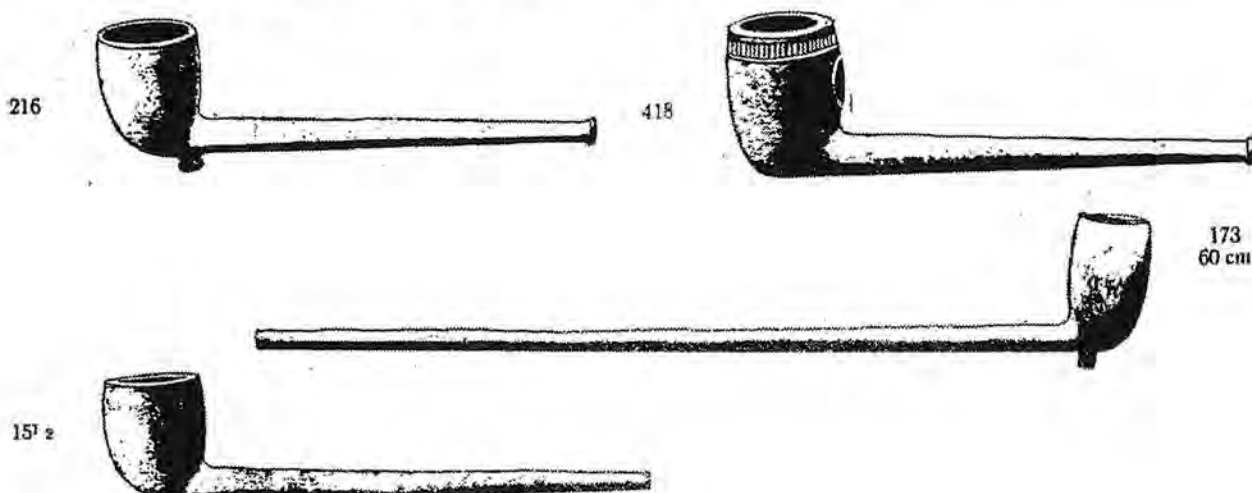
opmerking van de Commissarissen te Gouda: *'dat de Engelsche en Duitse fabrikanten hun vervoer daarheen zagen verminderen, uit hoofde van de uitbreiding der pijpenfabricage in Amerika zelf'*, is onjuist en lijkt dan ook alleen voor de eigen of het eerste gemoedsrust te zijn geschreven.²⁴ Uit brieven van Julius Wingender aan het in Milwaukee gevestigde handelshuis Girmscheid wordt duidelijk dat met name Wingender en Müllenbach & Thewalt elkaar op de Amerikaanse markt sterk beconcurreren en dat handelshuizen als Girmscheid daar een voorname rol in spelen.²⁵ Het resultaat is dat de verdiensten op de Amerikaanse orders zeer gering zijn, maar van een zo grote omvang dat deze bedrijven

²³ Kügler, Kopiar: 87-89: Brief aan Girmscheid 15 maart 1885.

²⁴ Verslag Kamer van Koophandel Gouda, 1884.

²⁵ Kügler, Kopiar: Voorbeelden hiervan zijn: 79-82: Brief aan Girmscheid, 25 februari 1885. 203-207: Brief aan Girmscheid 30 juni 1888. Maar ook in 104-107: Brief aan Nathan Kaufmann te Mannheim, 2 augustus 1885.

daarvan in toenemende mate afhankelijk zijn.²⁶ Door de lagere lonen in het Westerwald, het 'Verlagssystem' (het in opdracht pijpen laten produceren door de grote firma's, zoals Wingender en Müllenbach en Thewald, bij kleine pijpenmakerijen, die geheel afhankelijk zijn van deze grote bedrijven en sterk worden uitgebuit.) en de enorme onderlinge concurrentie, liggen de prijzen van de pijpen laag.²⁷

Afb. 3: Uit de catalogus van Wingender de pijpen die het meest naar Amerika werden geëxporteerd. Vooral nummer 216 was zeer gevraagd. Duidelijk is dat de export dus voornamelijk uit eenvoudige pijpen bestond.

De exporten zijn zo belangrijk dat de depressie, die in 1877 in het Duitse keizerrijk inzette, de pijpennijverheid daar nauwelijks trof. In het economische 'Jahresbericht' is dan ook te lezen: '*am wenigsten wurde die Fabrikation von Thonpfeifen, deren Absatzgebiet ausser Schweiz und Italien vorzüglich Amerika [ist], von der allgemeinen Geschäftsstockung ergriffen*'.²⁸ In het begin van de jaren negentig nemen de exporten naar de Verenigde Staten plotseling sterk af doordat de Amerikaanse importtarieven voor de eenvoudigste pijpen van 35 naar 90% van de waarde verhoogd werden (de Mac Kinley-Bill, 1892).²⁹ De export vermindert in 1892 met de helft en er worden in het Westerwald enkele bedrijven gesloten. In de andere bedrijven wordt de arbeidstijd met 1/3 of meer vermindert. Ook in 1893 blijft de toestand slecht en loopt de export nog eens met 1/6 deel

²⁶ Voorjaars- en najaarsorders van rond de 2 miljoen stuks zijn geen uitzondering.

²⁷ Kügler, Pfeifenbäckerei. In deze dissertatie wordt op vele plaatsen op dit systeem ingegaan.

²⁸ Kügler, Pfeifenbäckerei, blz. 198.

²⁹ Kügler, Pfeifenbäckerei, blz. 199. De stijging van de importtarieven voor de eenvoudige pijpen is vooral te danken aan de belasting van 15 dollarcent per gros waardoor de belasting op de eenvoudigste pijpen in de buurt van 90 % ligt. Zie: Anoniem: Foreign Commerce and Navigation V.S. 1893.

terug.¹ Wingender probeert alles om zijn afzet te redden en zelfs vraagt hij in 1891 aan Girmscheid of '*bei den abnormalen Zollverhältnissen*' het niet beter zou zijn om de pijpen met de veel goedkopere zeilschepen naar Amerika te zenden.² In 1894 is er een geringe opleving van de export naar Amerika maar daarna blijft tot aan de Eerste Wereldoorlog de export naar Amerika moeizaam.³ Zo schrijft Wingender in 1897 dat de export naar de Verenigde Staten nagenoeg gestopt is en dat de presidentswisseling (de Republiek William McKinley) geen gunstig effect gehad heeft.⁴ Ook de concurrentie uit Schotland, waar nog goedkoper geproduceerd werd, was een bedreiging voor de pijpenmakers in het Westerwald.

Tabel 2: Productie in het Westerwald in miljoenen stuks naar Kügler (afgerond).⁵

jaar	aantal	jaar	aantal	jaar	aantal	jaar	aantal
1865	18,0	1872	14,2	1879	>5,3	1886	47,0
1866	18,0	1873	14,4	1880	>27,8	1887	46,5
1867	20,0	1874	16,3	1881	27,6	1888	50,7
1868	20,0	1875	>13,0	1882	25,3	1889	>52,3
1869	14,4	1876	>13,0	1883	31,0	1890	?
1870	14,4	1877	>6,8	1884	40,0	1891	(26,0)
1871	14,4	1878	12,0	1885	46,0	1892	(21,0)

(..) is geschat. ? is geen betrouwbare opgave voorhanden.

Andere belangrijke exporterende bedrijven uit het Westerwald waren: J. Schilz-Müllenbach, Gebrüder Günther en Wilhelm Klauer. Alleen van Wilhelm Klauer is ook een deel van het bedrijfsarchief bewaard gebleven. Dit betreft ondermeer de opdrachten 1 tot en met 280 van het handelshuis Gebrüder Thomae in Hamburg, voor in totaal 6,3 miljoen pijpen. Deze brieven beslaan de periode van 29 februari 1880 tot 31 oktober 1887.⁶ Deze correspondentie laat de rol van handelshuizen duidelijk zien. Bovendien is deze correspondentie interessant in vergelijking met die van Wingender omdat Klauer en Wingender heel verschillende bedrijven zijn, en dit ook in het exportpatroon tot uiting komt. Wingender liet zijn pijpen bij kleine bedrijven produceren en beperkte zich voornamelijk tot veredeling

¹ Anoniem, Limburg 1893.

² Kügler, Kopiar, 291-292, brief aan Theodor Girmscheid, 5 januari 1891.

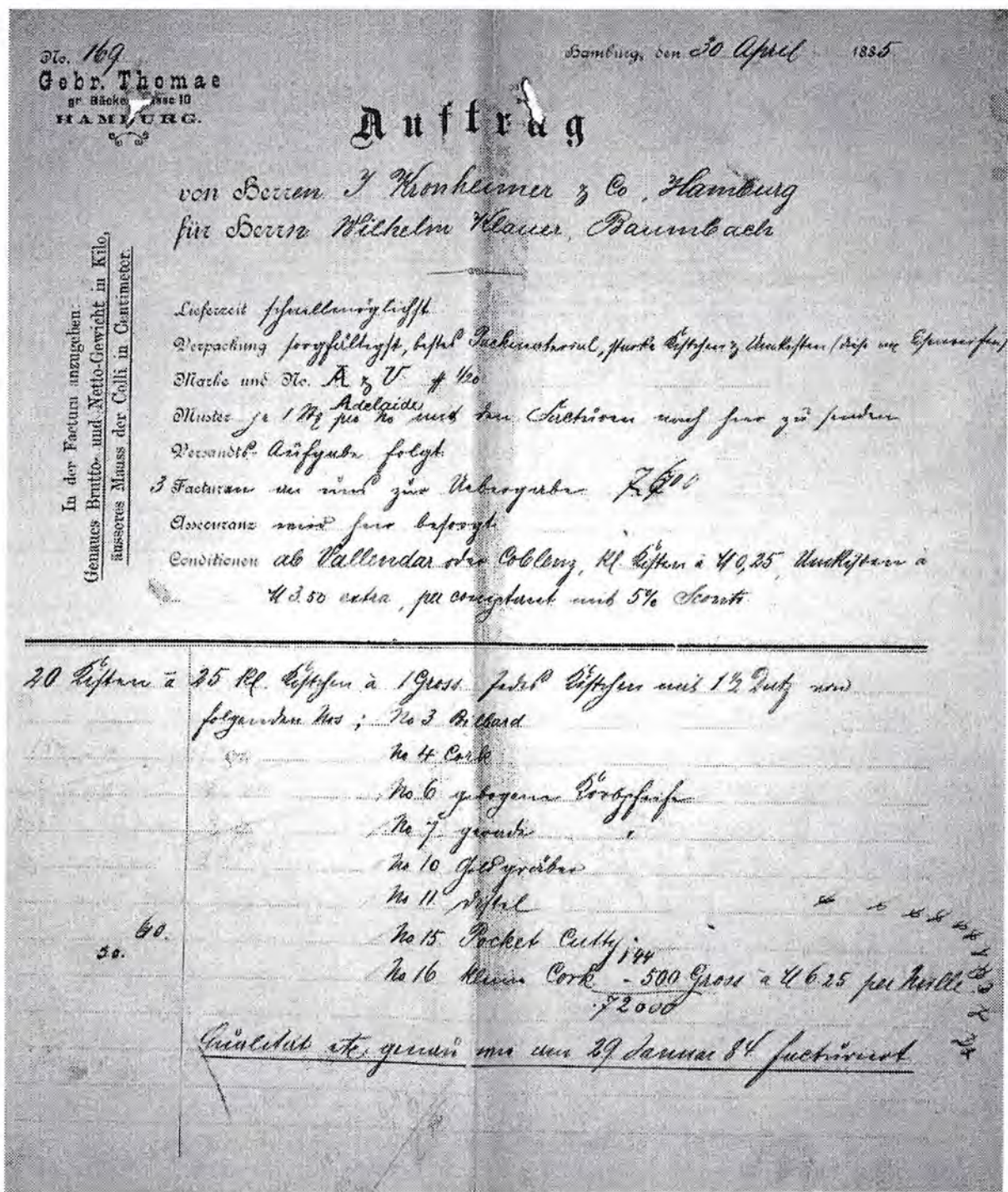
³ Anoniem, Limburg 1894-1913.

⁴ Kügler, Kopiar, 376-377, Brief aan Hahn, 15 januari 1897.

⁵ Kügler: Pfeifenbäckerei, blz. 198.

⁶ Kügler, Umschlagplatz, blz. 45-58. Kügler geeft hier een uitvoerige beschrijving van de relatie tussen Thomae en Klauer, waaraan de gegevens hier ontleend zijn.

(bruinieren en het aanbrengen van glazuur) van deze pijpen en het verpakken en verzenden. Klauer daarentegen was een zelfstandige pijpenmakerij, waar het gehele productieproces plaatsvond. De omvang van de productie van Klauer was dan ook veel geringer dan die van Wingender, waardoor Klauer de enorme exportorders naar Amerika niet aan kon. Klauer zette 13% naar Hamburg voor binnenlands verbruik af en de rest

Afb. 4 Opdracht van Gebr. Thomae, voor een levering via Kronheimer & Co naar Adelaide in Australië van 30 april 1885, van 72000 pijpen met een waarde van 450,- DM.

werd geëxporteerd. Thomae zette voor Klauer 5,5 miljoen pijpen naar onder andere de volgende exporthuizen in Hamburg af: C.A. Heinrich Becker voor Zuid Afrika, Jauch & Sievers voor Venezuela, J. Kronheimer & Co voor Australië, Wölber & Brohm en C. Woermann voor Panama, Chili, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Venezuela, Cairo, Ghana, Gabon, Zuid-Afrika, Singapore, Manilla, Micronesië, Samoa, Sydney en Adelaide. De verkoop naar het buitenland liep dus getrapt, in tegenstelling tot de export van Wingender die via één handelshuis in Amerika exporteerde. Thomae hield voor Klauer de concurrentie in het buitenland, maar ook in het Westerwald

Afb. 5: Ansichtkaart, waarop fabriek van de firma Klauer is afgebeeld.

in de gaten en waarschuwde Klauer daarvoor. Zo kreeg Klauer aanwijzingen over de verpakking, zodat zijn concurrenten in het Westerwald niet

zouden zien waarheen Klauer zijn pijpen verzond. Uiteraard was Klauer sterk afhankelijk van Thomae, maar was tevens verlost van veel werk, zoals de gehele bureaucratische rompslomp. Bovendien zou Klauer als kleine ondernemer al deze exportcontracten vanuit Baumbach nooit hebben kunnen regelen. Een groot nadeel van de inschakeling van handelshuizen was dat de pijpenmakers onder een dubbele prijsdruk stonden. Enerzijds probeerden de handelshuizen de prijzen zo laag mogelijk te houden en anderzijds probeerden de concurrenten in het Westerwald onder de prijs aan te bieden. Zowel bij Wingender als bij Klauer gebeurde het daardoor soms dat partijen onder de kostprijs werden verkocht.

Tot slot

De Nederlandse doorvoercijfers van 1846-1871 geven samen met de overgeleverde handelscorrespondentie van Wingender en Klauer een goed beeld van de concurrentie die het Westerwald de Goudse pijpenmakers aandeed. Vooral op de Amerikaanse markt werd met goedkope pijpen de hardste concurrentiestrijd uitgevochten. Een strijd die Gouda wel moest

verliezen door de lage lonen in het Westerwald, het 'Verlagssystem' en de efficiënte inschakeling van handelshuizen door de grote exporterende bedrijven in het Westerwald.

Literatuur:

- Anoniem: Statistique industrielle et manufacturière. Année 1812. Ministère des manufactures et du Commerce. La Haye.
- Anoniem: Staat van in- en doorgevoerde goederen, waren en koopmanschappen. Memorie van beantwoording en verdere stukken betreffende het wetsontwerp op de regten van in-, uit- en doorvoer. Zitting 1848/49.
- Anoniem: Amtlicher Bericht über die Wiener Weltausstellung im Jahre 1873, erstattet von der Central Commission des Deutschen Reiches für die Wiener Weltausstellung. Band 2. Braunschweig 1874.
- Anoniem: Statistiek van de Handel en Scheepvaart van het Koninkrijk der Nederlanden. 1846-1915.
- Anoniem: Statistique de la Belgique. Tableau General du Commerce avec les Pays Étrangers. Ministre de Finance. Bruxelles, 1841-1919.
- Anoniem: Jahresberichte der Industrie und Handelskammer Limburg an der Lahn.
- Drieling, J. A.: Bijdrage tot een vergelijkend overzicht van Nederlands Zeevaart en Handel. Den Haag, 1829.
- Gogel, I. J. A.: Memoriën en correspondentiën, bevattende de Algemeene Staten van den aangegeven in-, uit- en doorvoer van de jaren 1802-1809 en 1814-1816. Amsterdam 1844. Bijvoegsel.
- Jack, R. I.: Clay tobacco pipes exported from Scotland to Australia in the nineteenth century: some preliminary observations. In: Sudbury, B.: Historic Clay Tobacco Pipe Studies 3, 1986.
- Kügler, M.: Pfeifenbäckerei im Westerwald, Köln, 1995.
- Kügler, M.: Der Handel mit Westerwälder Tonpfeifen nach Süddeutschland, Frankreich, der Schweiz und Norditalien zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Knasterkopf 8, 1996.
- Kügler, M.: Die Bedeutung Hamburgs als Umschlagplatz für Westerwälder Tonpfeifen im 18. und 19. Jahrhundert. Knasterkopf 9, 1997.
- Kügler, M.: Zum Export Westerwälder Tonpfeifen in die Schweiz im 18. Und 19. Jahrhundert. In Schmaedecke, M.: Tonpfeifen in der Schweiz. Archaeologie und Museumsheft 40. Liestal, 1999. S. 27-28.
- Kügler, M.: Kopiar des Briefbuches der Firma Julius Wingender & Co in Höhr vom 3. September 1869 bis zum 5. November 1909. Görlitz, 2002.
- Lindblad, J. Th. en Zanden, J. L. van: De buitenlandse handel van Nederland, 1872-1913. Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek 52, 1989.
- Stam, R. D.: Export van kleipijpen uit België en Frankrijk naar Noord-Amerika 2. PKN 26(103), 2004.
- Sudbury, B.: A preliminary report on the R. Bannerman Eagle Tobacco Pipe Manufactory, Rouses Point, New York. In: Sudbury, B.: Historic Clay Tobacco Pipe Studies 1, 1980.
- Sudbury, B.: Politics of the fur trade: clay tobacco pipes at Fort Union Trading Post (32WI17). Historic Clay Tobacco Pipe Studies. Research monograph number 2. Oklahoma, 2009.
- Tempelman, H. A. J.: Het geslacht van der Want. Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse ceramiek. Maart 1967.
- Zanden, J. L. van en Riel, A. van: Nederland 1780-1914. Staat, Instituten en Economische Ontwikkeling. Amsterdam, 2000.

PIJPELOOGER

Ansichtkaart van de fabriek van Wilhelm Klauer.
Behorende bij het artikel op pagina 2200

NEDE